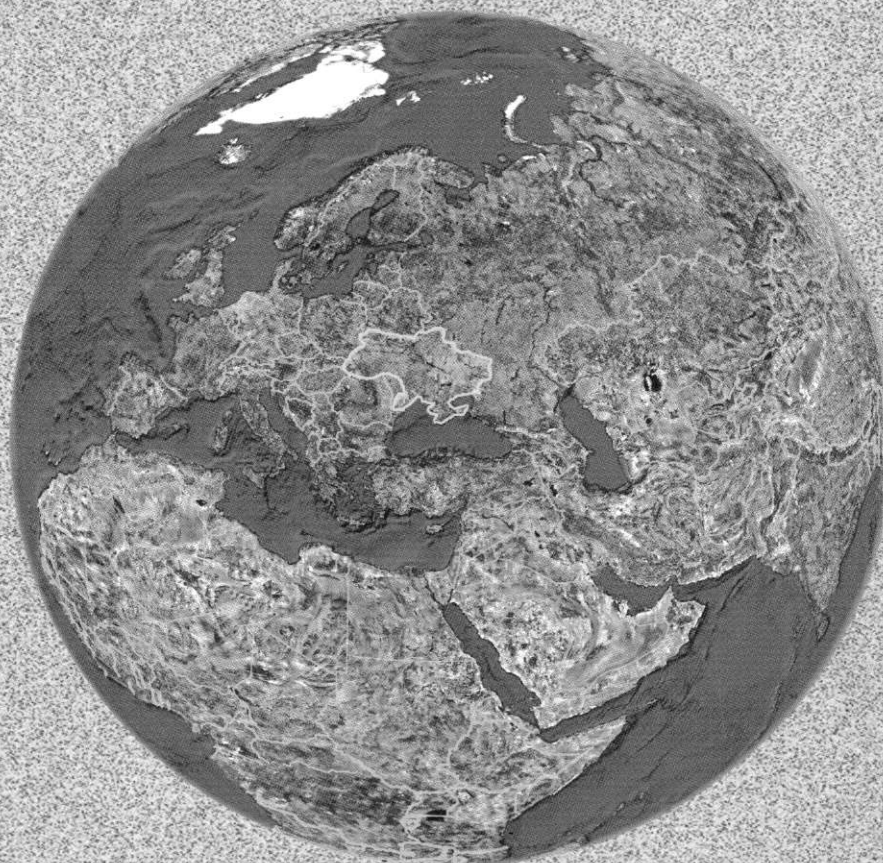

Стратегічні пріоритети

1 '2006

Науково-аналітичний щоквартальник
Національного інституту стратегічних досліджень

www.niss.gov.ua

НИСД

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ

науково-аналітичне видання

№ 1, листопад 2006 р.

Зареєстрований

Міністерством юстиції України 26.06.2006 р.
Свідоцтво № 11337-210Р

Адреса редакції:

252025, м.Київ, вул. Пирогова, 7а
тел. 235-7104

Редакційна рада

Головний редактор **Ю. Г. Рубан** - директор
Національного інституту стратегічних досліджень,
кандидат технічних наук

Заступник головного редактора **О.С. Власюк** - перший
заступник директора Національного інституту
стратегічних досліджень, доктор економічних наук

Заступник головного редактора - відповідальний секретар
Грицяк Н.В., доктор наук з державного управління

Члени редколегії:

Варналій З.С. - доктор економічних наук, професор
Воротін В.Є. - доктор наук з державного управління, професор
Геєць В. М. - доктор економічних наук, академік НАНУ
Горбатенко В.П. - доктор політичних наук, професор
Грицяк І. А. - доктор наук з державного управління
Жулинський М. Г. - доктор філологічних наук, академік НАНУ
Кресіна І.О. - доктор політичних наук, професор
Кримський С. Б. - доктор філософських наук, професор
Крисаченко В.С. - доктор філософських наук, професор
Кудряченко А.І. - доктор історичних наук, професор
Лібанова Е. М. - доктор економічних наук,
член-кореспондент НАНУ
Макогон Ю. В. - доктор економічних наук, професор
Мокий А.І. - доктор економічних наук, професор
Михальченко М.І. - доктор філософських наук,
член-кореспондент НАНУ, професор
Надтока Г.М. - доктор історичних наук, професор
Прейгер Д.К. - доктор економічних наук, професор
Розова Т.В. - доктор філософських наук, професор
Степико М.Т. - доктор філософських наук
Тертичка В. В. - доктор наук з державного управління
Хилько М.І. - доктор філософських наук, професор
Чукот С. А. - доктор наук з державного управління, професор
Шевцов А.І. - доктор технічних наук, професор

Затверджено на засіданні вченої ради НІСД
Протокол №8 від 25.10.06

*Усі права захищено. За використання матеріалів
«Стратегічних пріоритетів» посилання на видання
обов'язкове*

За точність викладених фактів відповідає автор

«Стратегічні пріоритети» є науково-аналітичним виданням Національного інституту стратегічних досліджень. Публікації журналу мають висвітлювати стратегії суспільно-політичного розвитку України; пропозиції по розв'язанню проблем економічного, соціального, демографічного, гуманітарного, етно-політичного, воєнно-політичного, зовнішньополітичного, інформаційного розвитку держави; окреслювати можливі шляхи вирішення регіональних проблем суспільного розвитку.

Видання розраховане на широке коло вітчизняних і зарубіжних фахівців, науковців, політиків, державних службовців, аспірантів, які займаються проблемами розвитку українського суспільства.

Авторами публікацій можуть бути як працівники НІСД, так і провідні фахівці інших наукових установ, організацій та відомств.

Редагування: **Кустовська І. О., Надіон Л. К.,
Філіппова Т. М.**

Оригінал-макет: **Губенко Н. Ф., Кустовська І. О.,
Тищенко В. І.**

Підп. до друку 6.12.2006 р. Формат 60х84/8.
Папір офс. № 1. Обл.вид. арк. 25,7. Ум.друк.арк. 25,0

З М І С Т

1. Суспільно-політичні процеси

1. *Кудряченко А.І.* Місце інституту президентства в контексті оновлення політичної системи України 5
2. *Черленяк І.І.* Формування інституту політичної відповідальності в умовах становлення політико-еволюційних циклів в Україні 11
3. *Андрусів В.В.* Інституційний інтерес: виникнення та стратегічне значення 18
4. *Опалько Ю.В.* Проблеми становлення громадянського суспільства у програмних документах українських політичних партій 27
5. *Держалюк О.М.* Політичний конфлікт як фактор внутрішньої загрози національній безпеці 35
6. *Музичко О.Є.* Проросійські суспільно-політичні організації на півдні України як фактор дестабілізації ситуації в регіоні: сучасний стан проблеми та шляхи її вирішення 42

2. Гуманітарний розвиток

1. *Здіорук С. І.* Пріоритети гуманітарної політики України 48
2. *Карпенко М.М.* Модернізація вищої освіти як чинник розбудови суспільства знань в Україні . . 57
3. *Шевчук О.Г.* Геостратегічне дослідження етно-конфесійної системи регіону 64
4. *Розумний М.М.* Світове українство перед викликами майбутнього 69
5. *Грицьак Н.В.* Базові концепції та ідеї гендерної теорії 79
6. *Жадан І.В., Зорько В.С.* Мовна ситуація в Україні: соціологічний вимір 88

3. Економічна політика

1. *Давиденко С.В.* Вплив розширення внутрішнього ринку на економічне зростання України 93
2. *Покришка Д.С.* Структурні чинники забезпечення конкурентоспроможності економіки України 102
3. *Пищуліна О.М.* Шлях до довгострокової соціальної стратегії: на перехресті вибору 111
4. *Шевчук В.О.* Передумови та загрози "перегріву" ринку нерухомості та механізми його врегулювання 118
5. *Шевцов А.І., Дорошкевич А.З.* Майбутнє атомної енергетики - в новітніх технологіях 128
6. *Макогон Ю.В., Рябчин О.М.* Роль Кіотського протоколу і сучасних еко-технологій в енергозберігаючій політиці України 135
7. *Куденко Г.О., Кадермеєва Д.С.* Перспективи енергозбереження в житлово-комунальному господарстві України 144

4. Регіональна політика та місцеве самоврядування

1. *Макогон Ю.В.* Регіональна складова економічної стратегії України: сутність та проблеми . . . 150
2. *Мітряєва С.І., Лендєл М.О.* Європейська модель залучення громадян як інструмент планування та управління розвитком регіону 159

5. Зовнішньополітичні проблеми

1. *Кудряченко А.І.* Геополітичні виклики сучасної України 167
2. *Шевцов А.І., Шеховцов В.С.* Особливості воєнно-політичних відносин США і НАТО з Росією: в контексті можливих альтернатив для України 175
3. *Сіновець П.А.* Режим нерозповсюдження ядерної зброї у контексті сучасної зовнішньої політики США 185

6. Проблеми національної безпеки та оборони

1. *Лепетун Ян.* Традиційні і сучасні дослідження безпеки: структурне порівняння концепту . . 191

Геополітичні виклики сучасної України

Кудряченко Андрій Іванович,
д. і. н., професор

Нещодавно виповнилося п'ятнадцять років існування Української держави як суб'єкта геополітики. Такий термін - суттєвий привід для аналізу проблем, з якими зіткнулася в цей час наша країна, її політична еліта, а також спонука до з'ясування досягнень і втрат, пов'язаних з варіантами розв'язання практичних завдань на шляху утвердження молоді держави у системі міжнародних координат.

Ейфорія перших років незалежності, тогочасного романтизму державотворців і палких сподівань на швидке «входження в Європу» та забезпечення пристойного рівня життя після дистанціювання від Москви змінилися останніми роками чи не найгіршими наріканнями. Минулі роки - час втрачених можливостей, період суцільної кризи економіки, політики і моралі.

Цілком зрозуміло, що для успішного сходження у світовому співтоваристві Україна як незалежна держава має усвідомити себе в широкому геополітичному контексті, ретельно враху-

© У статті автор розмірковує над шляхом, пройденим Україною за роки незалежності. Зокрема автор намагається віднайти та проаналізувати відповіді на складні та актуальні для подальшого розвитку України питання: чи правильно розпорядилася незалежна держава складовими свого геополітичного становища; чи адекватною була і є її відповідь на сучасні виклики; чого вдалося досягти і якою ціною для утвердження української нації на політичному ландшафті континенту?

Ключові слова: Геополітичне становище, геополітична рубіжність, геостратегія, світовий розклад сил.

© В статье автор размышляет над путем, пройденным Украиной за годы независимости. В частности автор стремится найти и проанализировать ответы на сложные и актуальные для дальнейшего развития Украины вопросы: правильно ли распорядилось независимое государство составяющими своего геополитического положения, адекватным ли был и есть ответ государства на современные вызовы, что удалось достичь и какой ценой для утверждения украинской нации на политическом ландшафте континента?

Ключевые слова: Геополитическое положение, геополитическая рубежность, геостратегия, соотношение сил в мире.

© The author of the article reflects about the way passed by Ukraine for years of independence. The author analyses complex and actual problems of development of Ukraine questions. If the independent state used effectively its geopolitic statement? If Ukraine reacts properly to modern challenges? What are achievements and losses in process of development of Ukrainian nation? What is the place of Ukraine on a political landscape of Eurasia?

Key words: geopolitic condition, geopolitic border, geostrategy, world parity of forces.

вати провідні тенденції розвитку цивілізації та розробити відповідну стратегію досягнення свого бажаного становища в континентальному і світовому вимірах.

На період досягнення Україною незалежності докорінно змінилася геополітична ситуація на європейському континенті та у світі в цілому. Так, зазнала змін система силових координат повоєнного періоду розвитку: розпалися Організація Варшавського Договору та

його союзерен, Радянський Союз. Мирним способом та за згоди держав - переможців та без посередніх сусідів, об'єдналася Німеччина. Захід загалом переміг у «холодній війні» зі Сходом. Таким чином, запанувала атлантична стратегія, а морська наддержава взяла гору над суходолом євразійського континенту.

У результаті цих змін сталися зрушення глобального характеру, і, крім іншого, з'явилася ціла низка суверенних держав, що входили до силового поля, яке уособлювала Москва. Поміж цих нових держав постала й Україна. За своїми геополітичними складовими вона вигідно відрізнялася від більшості нових країн. На європейському континенті наша держава за територією посідає друге місце (перше належить Росії), а за чисельністю населення - шосте (після Росії, Німеччини, Італії, Великобританії та Франції). Україна має поліетнічний склад населення. Тут живе 134 нації та народності, численнішими з яких є українці та росіяни (21,9 %). На території України, як відомо, знаходиться географічний центр Європи.

Крім цього, здобувши суверенний статус, наша країна стала досить помітною складовою світового розкладу сил. Чи не найвагомішим і тривожним для близьких та далеких держав чинником став третій у світі за потужністю упадкований від Радянського Союзу ядерний арсенал. Додамо, що на час розпаду СРСР Україна мала 700-тисячну армію - численнішу після російської на європейському континенті. Вона також володіла досить потужним і обтяжливим для народного господарства військово-промисловим комплексом. Водночас Україна мала і має практично весь спектр природних корисних копалин, володіє потужними економічними та людськими ресурсами.

За цілою низкою формальних ознак Україна належить до перших лав країн світової спільноти. Щоправда, без врахування інших, якісних, показників: рівня стійкого розвитку, динаміки соціально-економічного зростання, потужних інститутів громадянського суспільства, ступеня утвердження демократії.

Роздуми над шляхом, пройденим нашою державою, викликають закономірні питання: чи правильно розпорядилася вона наявними складовими свого геополітичного становища, чи адекватною була і є відповідь держави на сучасні виклики, що і якою ціною вдалося до-

сягти для утвердження незалежної України на політичному ландшафті континенту? Звичайно, що відповідь на ці запитання пов'язана із з'ясуванням причин втрат, упущень, а то й поступання потенційними позиціями на шляху геополітичного сходження.

Нині є всі підстави визнати, що наша держава, на жаль, не спромоглася раціонально розпорядитися багатьма складовими свого воєнного, економічного, людського потенціалу, а також перевагами географічного положення. Скажімо, зберігши хоча б певною мірою причетність до держав «ядерного клубу», Україна змогла б не лише формально належати до країн, які визначають систему воєнно-стратегічної рівноваги континенту і світу, а й досить потужно впливати на перебіг подій як у близькому оточенні, так і в глобальних вимірах.

Навіть номінальна приналежність до «ядерних держав» уможлиблювала б становище, коли голос України був би завжди почутим, а з її позицією рахувалися б практично всі країни світової спільноти. Багатовікова історія нашого, як і всіх інших народів, однозначно засвідчує - найсуттєвішою підвалиною розбудови взаємовідносин була є і ще довго залишатиметься сила держави, у тому числі воєнна. Певно, варто підкреслити, що навіть поміж проукраїнськи незаангажованих американських дослідників були ті, хто активно обстоював доцільність збереження Україною ядерного статусу. Ця позиція аргументувалася необхідністю рівноваги й багатополосності континенту, підкреслювалося, що ядерний статус Києва справляв би стримуючий вплив на позицію Москви та столиць інших держав.

Україна, як нині досить рельєфно з'ясується, втратила у 90-х роках суттєві переваги свого геополітичного та геостратегічного становища. Автор вважає, що тогочасна влада, а скоріш, літераторська еліта, яка домінувала завдяки своєму популізму, не досягнула діалектики процесу геополітичного сходження незалежної держави. Обстоювання тих чи інших засад внутрішньої й зовнішньої політики за умов належності України до такого геополітичного формування, яким був навіть ослаблений Радянський Союз, це одне. Тут мали місце одні аргументи і пріоритети. Але після розвалу СРСР, тобто за років досить легко здобутої незалежності, вони мали б бути

дещо іншими. Адже формувалося нове, значно відмінне від попереднього, геополітичне середовище.

Як свідчить аналіз документів, в яких формувалися зовнішньополітичні засади України, відчутну різницю якісно нового становища держави після розпаду СРСР практично не було враховано. Так, проголошені в Декларації про державний суверенітет України у 1990 р. три неядерні принципи: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї (читай - для інтересів московської метрополії), визначені ще до суверенного статусу України, принципів змін не зазнали. Мотиваційні чинники дистанціювання від союзного центру та імперської політики Кремля, визначені в Декларації про державний суверенітет, практично переносилися в Акт незалежності України, Заяву Верховної Ради 1991 р. про без'ядерний статус держави та інші документи.

Тим самим Україна продемонструвала відсутність стратегічного бачення і належної політичної волі в опануванні реальним становищем. Наша державотворча еліта не піднялася до рівня вироблення власної геостратегії, стала заручником попередніх підходів та намірів меншовартісного гатунку. Власне, перебіг подій від прийняття Акту про незалежність України 24 серпня до Всенародного референдуму 1 грудня й Біловезьких угод 8 грудня 1991 р. є своєрідним лакмусовим папірцем, що засвідчив набуття сили, чіткіших державотворчих обрисів політичною елітою та став показником слабкості її організаційних та науково-аналітичних зусиль. Тогочасний український істеблішмент за незначним винятком був пасивним спостерігачем, а не локомотивом творення. Тут, певно, давалися взнаки і конформізм, і історично-традиційне залякування націоналізмом.

Звичайно, для цього були, як прийнято говорити, об'єктивні та суб'єктивні причини: легко здобута незалежність, відсутність геополітичних доктрин та історичних традицій, багатовікова московська підлеглість, чорнобильський синдром, швидкоплинні турбуленції на континенті. Усе це вельми вплинуло на добровільну відмову від ядерного статусу, формування небалого ставлення до ВПК і наступний його занепад, фінансову та енергетичну залежність від зовнішніх джерел, економічну розруху, ослаблення комунікативного каркасу

країни і втрату нею значної частини попередніх потужних транзитних функцій.

Звільнившись від ядерних арсеналів на найкращих умовах, зволікаючи з економічними перетвореннями, хибуючи з обранням зовнішньополітичної стратегії, Україна сама себе пересунула з потенційно перших лав країн до другого ешелону. Сильна козирна карта - воєнна сила - знецінилася під впливом чорнобильського синдрому та романтизму письменників-політиків.

Жодним чином не поділяючи ідей війовничих яструбів, автор лише ще раз вказує на неспроможність тогочасної політичної еліти до адекватного стратегічного бачення подальшого перебігу подій з позицій захисту власної молоді і у багатьох вимірах незахищеної країни. Адже в інших державах, щоправда, розвиненіших, здобуття незалежного статусу ставало аргументом значно більшої відповідальності за зміцнення стабільності та безпеки у власних кордонах та поза їхніми межами, на континенті. Саме так було свого часу у повоєнній Франції, а в останнє десятиліття ХХ ст. - об'єднаній Німеччині. Заявивши на весь світ про відмову від ядерної зброї, Києву із значними труднощами довелося вмовляти держави «ядерного клубу» дати гарантії безпеки, низливо виторговувати у Росії кошти за вивезені ракети близького та далекого радіусу дії. Дещо пізніше США безпardonно вказували Україні на «недоцільність, за баченням заокеанського партнера,» брати участь у виконанні договірних зобов'язань з Іраном щодо реалізації Бушерського проекту з будівництва АЕС. Наша держава у зв'язку з цим не лише втратила мільярди надходження. Усі зайвий раз переконалися в уразливості вітчизняного становища. Промовистим доказом ослаблених позицій України, мінімізації геополітичного впливу на перебіг подій стали ініціативи президента та зовнішньополітичного відомства держави на самому початку брутального воєнного втручання НАТО на боці однієї із сторін внутрішнього конфлікту у Союзній Республіці Югославії у 1999 р. Україна тоді енергійно виступила з ініціативою щодо найшвидшого припинення кровопролиття. Однак усе це залишилося в тіні ефективних заходів Росії, а наполегливість нашого Міністерства закордонних справ та дипломатичних представництв призвела до окре-

моїх заяв та зустрічей з керівниками не першої величини відповідних держав. Тут, як і в багатьох інших випадках, доречно відома сентенція - хотіли як краще, а сталося як завжди.

Не витримують серйозної критики й справи з Чорнобильською АЕС. Закриваючи станцію 15 грудня 2000 р. - у період економічної та енергетичної кризи - наша держава опікувалася виключно «дотриманням взятих перед світовою спільнотою зобов'язань» та зміцненням удаваного міжнародного авторитету. Це у той час, коли стихія призвела до знеструмлення понад п'яти тисяч населених пунктів й завдала людям шкоди, співмірної з катастрофою. Тобто навіть природа, здавалося, спонукала політиків до виваженіших підходів, врахування не лише зовнішніх, а й внутрішніх чинників, але дії їх були протилежними.

Звертаючись до подібної практики інших країн, зазначимо, що навіть благополучна Німеччина визначила термін виведення з експлуатації своїх атомних електростанцій у 35 (!) років. Це при тому, що питання дискутувалося у Німеччині кілька років ще до прийняття відповідного закону.

Важливою складовою геополітичного сходження України як суб'єкта міжнародних відносин постала необхідність використання власне політико-географічного розташування держави, врахування сухопутних, морських та інших природних кордонів і соціокультурних зв'язків із сусідніми державами, а також складових інформаційно-комунікативного простору, мережі наземних, водних, морських та повітряних транспортних сполучень.

Територія України у сучасних кордонах сформувалася внаслідок тривалого й часто суперечливого розвитку на межі Заходу зі Сходом, під тиском різних геополітичних та соціокультурних впливів: від візантійського і західноєвропейського до тюркського та російського. Європейські традиції за часів Київської Русі, католицизм у Західній Україні, вплив Османської імперії на південних землях, а також православної Росії на Слобожанщині - ось далеко не повний перелік чинників, що століттями відбивалися на історичній долі нашого народу.

Варто також взяти до уваги, що протягом 150 років 20 % українців мешкало в Австро-Угорській імперії, а після першої світової війни

населення відторгнених західноукраїнських земель становило близько 7 млн осіб, 80 % яких мешкало у Галичині та Східній Волині під владою Польщі, а решта - у Закарпатті й Буковині - відповідно у складі Чехословаччини та Румунії. Парадоксами нашого історичного розвитку було й те, що концепти про Велику Україну виголошувала свого часу гітлерівська Німеччина, а об'єднання більшості історичних українських земель сталося завдяки сталінській політиці радянського владарювання Москви.

Рубіжність становища України, його справді уразливі та потенційно сильні сторони державотворцями нової історичної доби були далеко не повно зважені, оцінені та використані. Так, закарпатські, буковинські, південнобессарабські землі та півострів Крим, що здебільшого були частиною геополітичного простору СРСР, а у складі України перебувають не так давно, з набуттям останньою незалежного статусу стали найбільш депресивними територіями. Ці регіони спіткала доля своєрідної гео-економічної окремішності, що не дуже сприяло інтегруванню до загальноукраїнської спільноти. Певна політизація тих чи інших проблем тут, як свідчить вітчизняний та зарубіжний досвід, спроможна детонувати відцентрові сили.

Водночас протяжність історичних взаємовпливів українського і російського народів, спільні кордони з більшістю наших сусідів, розгалужені транспортні наземні та водні шляхи сполучень, особливо у перші роки незалежності України, не стали спонукати до розвитку тісної співпраці на нових засадах.

У теоретичному плані українську геостратегію у визначеннях класичної геополітики визначають дві головні доктрини: євразійська та євроатлантична, а також відносно нова третя - чорноморська. Своєрідність геополітичного становища України полягає в її належності, сказати б, до двох континентів - Європи та Азії. Причому в кожному з них вона посідає своєрідне місце, межує не лише з окремими геополітичними об'єднаннями та формуваннями, а й духовно-світоглядними культурами. Що стосується третього - чорноморського - виміру, то тут слід брати до уваги вагомий для України чинник, такі як Кримський півострів, а також сусідство з Туреччиною, нині досить сильною, проєвропейською державою, де сповідують іслам.

У минулому Україна зазнавала впливу багатьох своїх безпосередніх і віддалених сусідів. Рубіжність розташування далеко не завжди була перевагою. Досить часто сильніші сусідні держави воліли роз'єднати землі України і політично підпорядкувати собі народ. Усе це мали б враховувати наші державотворці, розробляючи оптимальні засади зовнішньополітичного курсу.

Однак у перші ж роки незалежності ми бачимо далеко не раціональні підходи до внутрішньої та зовнішньої політики. Так, час від часу, на хвилі, сказати б, національного романтизму, а то й суттєвих зовнішньополітичних збочень на владному Олімпі нашої держави намагаються рішуче не лише дистанціюватися від сучасної Росії, знехтувати не тільки соціокультурними, але й потужними економічними зв'язками. Можновладці ще часто ігнорують очевидні факти, скажімо, залежність від російських енергоносіїв; на озброєння інколи береться націоналістична ідеологія, яку переносять на питання мови, культури. Таким чином зводили нанівець багатовікові зв'язки з північно-східним сусідом, а натомість гучно протиставляли ідею «швидкого входження в Європу».

Лише з плином часу політична еліта усвідомила, здавалося б, очевидні речі: зовнішньополітичні засади мають спиратися на реальні, а не віртуальні підвалини. Економіка, а не щось інше, має визначати вектори зовнішньої політики. Торговельно-економічні відносини - це основа і життєдайний чинник зовнішньої політики кожної країни. Практика багатовекторного зовнішньополітичного курсу однозначно довела, що питання «європейськості», приналежності держави до певного геополітичного виміру, вирішується відповідною внутрішньою політикою і визначається переважно соціально-економічним станом суспільства, його ціннісними орієнтаціями, а не зовнішньополітичною риторикою, заклинаннями щодо обраного курсу.

Останнім часом Україна дедалі більше асоціюється у світі не лише з Чорнобилем та труднощами економічних перетворень, а й з нечуваною корупцією, з країною, держані діячі якої воліють розпродати не лише ресурси, а й все, на що є попит на світових ринках. Поведінці наших можновладців часто-густо властиві не проведення реформ, а їх імітація, не

сповідування демократичних засад, а дотримання спотворених підходів, а також корисливий суб'єктивізм. Яка з країн молодшої демократії має у «своєму активі» експрем'єра, який перебуває у заоканській в'язниці, звинуваченого німецьким правосуддям у розкраданні коштів, призначених для колишніх невільників гітлеризму, народного депутата?

У той же час, за переписом населення та статистичними даними, демографічна ситуація у нас загрозливо погіршується. За цим інтегральним показником СРСР у 1990 році посідав у світі 26-е місце. За роки незалежності Україна опустилася з 45-го на 105-те місце, Білорусь - з 38-го на 70-те, Росія з 37-го - на 75-те місце. До країн Заходу виїхали понад 5 тис. українських науковців, ще більше інженерно-технічних працівників, сотні кращих програмістів та людей творчих професій. Загалом демографічні втрати за 15 років незалежності становлять 7 млн громадян.

І це за мирних часів, без воєнних чи національних конфліктів. За даними Інституту економіки НАН України, у першій чверті ХХІ ст. населення України скоротиться до 42-35 млн осіб. За чисельністю пенсіонерів та рівнем народжуваності з розрахунку на 1000 жителів наша країна посяде за цей час відповідно перше та останнє місця на пострадянському просторі, а за тривалістю життя - 120-те місце у світі. Скорочення людських та трудових ресурсів негативно відіб'ється на розвитку вітчизняної економіки.

Аналізуючи складові геополітичного та геостратегічного утвердження України, варто особливо наголосити на значній недооцінці проблем забезпечення теплоенергетичними ресурсами (ТЕР). Як відомо, вже не одне десятиліття боротьба за володіння енергоресурсами, право їх транспортування та вплив на ринок енергоносіїв стали для держав потужною складовою реалізації їхніх інтересів, базою політичних та економічних союзів і навіть джерелом міжнародних конфліктів.

Україна є енергодефіцитною країною, оскільки за рахунок своїх джерел ТЕР задовольняє власні потреби менше ніж наполовину. Власний видобуток у нас покриває 10-12 % потреб у нафті, 20-25 % - у природному газі. І від того, як розвиватиметься світова геополітична та економічна ситуація у цій сфері, значно залежа-

тимуть умови функціонування теплоенергетичного комплексу (ТЕК) та економіки загалом.

В умовах майже цілковитої залежності від поставок енергоносіїв з Російської Федерації заходи з диверсифікації джерел їх надходження (передусім природного газу й нафти) мають розглядатися як ключовий елемент забезпечення національної безпеки держави і створення умов для стійкого розвитку ТЕК. Проте це вимагає невідкладної розробки і реалізації концепції довгострокового енергетичного забезпечення України, наріжним каменем чого має стати саме політика диверсифікації, та здійснення власних геологічних досліджень.

Україна - значний споживач російського газу. За обсягами споживання природного газу вона посідає шосте місце у світі, а за імпортом - третє - після США та Німеччини. Якщо вся Європа потребує 110-120 млрд кубометрів російського газу, то ми спалюємо - 55-60 млрд кубометрів. Причина цього проста - вітчизняна промисловість занадто енергоємна. Таке становище владним імперативом диктує якнайшвидше впровадження ефективних енергоощадних технологій.

Поряд з цим не слід забувати, що наша держава має могутню газотранспортну систему (ГТС) і донині є провідною транзитною країною Європи. ГТС України експортує близько 90 % російського газу. Як своєрідний «газовий міст» між потужними газодобувними регіонами РФ і країнами Заходу Україна посідає виключне геостратегічне положення. За обсягами транзиту газу у країни Центральної Європи ми перші у світі! Нашою територією проходять південне відгалуження продуктопроводу «Дружба», газопроводи «Союз», «Братство», «Прогрес». Україна також здійснює транзит російського природного газу в Південно-Східну Європу, Туреччину. У нас розміщуються найбільші в Європі підземні газосховища (35 млрд кубометрів). Подальше формування мережі продуктопроводів обумовлено збереженням транзитних функцій української комунікаційної системи між Росією та країнами Західної Європи, а також створенням альтернативних варіантів забезпечення вітчизняних потреб в енергоносіях.

Зазначу, що для РФ експорт газу є важливою складовою державної політики. Для України контроль над транзитом газу, власне, є

одним з найвигідніших форм бізнесу на державних ресурсах. Він дає досить відчутні як політичні, так і матеріальні дивіденди. Саме тому прийняття державних рішень, зокрема у цій сфері, мусить здійснюватися з урахуванням їх відповідності національним інтересам, тобто потребам чи вигодам та на основі міжнародного права.

Виходячи зі сказаного, підкреслю, що очевидним в геополітичному плані для України постає збереження двох геоекономічних ліній: Захід - Схід та Північ - Південь. У цьому зв'язку не слід також забувати про наші транспортні можливості, зокрема річкову та морську складові. Адже морські порти найбільш відкриті до зовнішнього світу, вони виконують інтегруючу функцію для всієї транспортної мережі держави.

Однак якщо мережу магістральних продуктопроводів переважно збережено, то комунікаційні можливості Причорномор'я значною мірою втрачені. Протягом багатовікової історії цей край був уславлений талановитими людьми різноманітних професій та розвинутою економікою. Головним багатством Причорномор'я, яке створювалося століттями, є мережа комунікаційних зв'язків. Це все неможливо здобути одразу, але воно легко втрачається, якщо немає державного підходу, стратегічного бачення.

Дрейф України у бік світової периферії та відсутність перспективних вантажовідносин і вантажопотоків свідчать про обмеженість можливостей формування належного геоекономічного середовища. Основні вантажі із Закавказзя надходять до Європи через Новоросійськ, Констанцу та Бургас, де створено реальний преференційний режим. Україна ж за роки незалежності втратила функції головного комунікаційного вузла у Чорномор'ї та Південно-Східній Європі, поступившись місцем Румунії.

Після падіння «залізної» завіси значно змінилися зовнішні та внутрішні чинники, що впливають на морську політику держави. В геополітичному розумінні морські рубежі України є одним з її незаперечних стратегічних ресурсів. Морська держава завжди має переваги у міжнародному поділі праці. Однак у концепціях нашого державного будівництва чомусь все зосереджується переважно на геополітичній вісі Захід - Схід. Домінантними є

підходи стосовно заперечення необхідності збереження «морської спадщини» від колишнього Радянського Союзу. Зниження рівня державного керівництва морськими галузями призвело до вкрай негативних наслідків.

Відомо, що Україна успадкувала від СРСР третину його морського господарства, включаючи морські порти, торговий та риболовецький флот, суднобудування й курортно-рекреаційне господарство. Це головне багатство Причорномор'я, становище якого на перетині євразійських шляхів століттями визначало спеціалізацію регіону в міжнародному розподілі праці. Тут було створено найбільші у Східній Європі та Чорномор'ї портово-промислові комплекси. Вони забезпечували значну частину зовнішньої торгівлі спочатку Російської імперії, а потім Радянського Союзу. Однак не погосподарськи розпорядилися цим багатством.

Морське господарство, яке раніше давало мільярдні доходи, стало збитковим. Доля нашого торгового флоту стала предметом гострої політичної боротьби, внаслідок якої фактично загублено Чорноморське пароплавство - одну з найбільших світових судноплавних компаній.

Нині торговий флот України перевозить у 2,5 рази менше вантажів, ніж тридцять років тому! Фактично втрачені всі міжнародні судноплавні лінії, а у вантажоперевезеннях домінують іноземні фрахтувальники. Повністю зупинені перевезення транспортним пасажирським флотом, який витіснено і з міжнародних круїзних ліній. Митні та прикордонні бар'єри, збільшення портових зборів та постійне підвищення залізничних тарифів зменшують привабливість України для транзитних вантажоперевезень.

В умовах відкритої економіки наше чорноморське господарство виявилось неконкурентоспроможним. Після двохсотлітньої перерви у чорноморській торгівлі знов лідирує Туреччина, а курорти Одеси та Криму - свого часу справжні перлини Причорномор'я - чи не остаточно втратили свою оздоровчу першість у Середземномор'ї.

Найбільша в Азовсько-Чорноморському басейні українська економічна зона включає північно-західний чорноморський шельф та західну частину Азовського моря. Тут зосереджена третина виявлених у нашій країні запасів нафти та газу. Саме тому на часі повно-

масштабне освоєння енергетичних ресурсів шельфу із залученням потужного міжнародного фінансування та участі щонайменше Румунії й Російської Федерації. Україна має ширше брати участь й у розробках російських родовищ та переробки каспійської нафти.

Окремо слід зауважити на нехтуванні можливостями використання Азовського моря, його портових міст. Варто нагадати, що, скажімо, ще до першої світової війни у місті Бердянську діяло 14 представництв іноземних держав. Зрозумілою була їх відсутність за часів Радянського Союзу, однак і через п'ятнадцять років незалежного розвитку України тут нічого не змінилося. Це зайвий раз доводить недбалість владних структур, відсутність стратегічного бачення регіону. Такому ставленню, нехтуванню реальними можливостями немає виправдання.

Прикро, що Причорномор'я не стало привабливою для іноземних інвесторів зоною, а перетворилося на регіон підвищеного ризику. Особливо це стосується Криму, Придунав'я. Відсутність сучасної інфраструктури, у тому числі швидкісних комунікацій, дефіцит якісного водопостачання та інші проблеми відкинули регіон на світову периферію. Україна втратила геополітичні та гео економічні виміри реальних позицій у Причорномор'ї та Придунавській зоні.

Сумний досвід минулих років, їх аналіз з позицій утвердження України як суб'єкта геополітики промовисто доводить необхідність розробки та здійснення ефективної державної стратегії, адекватної відповіді на виклики часу. Наше геополітичне сходження залежало й залежить від цілеспрямованості, послідовності та єдності дій влади, можливостей консолідації людських та природних ресурсів і спрямування їх на піднесення соціально-економічного розвитку.

Треба зазначити, що комунікативний простір нашої держави ще ніколи не планувався і не розроблявся у контексті геополітики. Це призвело до певних ускладнень. У багатовимірному просторі політичні, правові, інформаційні, соціокультурні, фінансово-економічні, транспортні та інші комунікації, як правило, стратифікуються. Вони можуть спонукати до розвитку своєї внутрішньої енергетики, набувати привабливих якостей як у центрі, так і на

периферії. Проте комунікаційна природа багатомірного простору держави двозначна. Внаслідок змін у перехідному суспільстві можуть утворюватися території як доцентрових, так і відцентрових, а то й руйнівних сил.

Геополітична та соціокультурна рубіжність України потенційно є стратегічним ресурсом зміцнення державності та світогосподарської інтеграції. Проте рубіжність не буквально віддзеркалення ресурсного розвитку. Енергетика складових рубіжних територій постає як ймовірне об'єднання соціальних та економічних сил. Звичайно, потенційно цим ресурсом володіє кожна така держава.

Але скористатися ним вдається лише там, де політична воля спроможна виявити та на-

лаштувати зростання досить різних компонентів, характерних для даної місцевості.

Виходячи з наведеного аналізу та вірогідного перебігу майбутніх подій, для України конче необхідно виявляти більш виражену зовнішньополітичну активність, стверджувати національну волю у напрямі здійснення потужного впливу щодо соціально-економічного та демократичного зростання, раціонального використання всіх вигод власного геоекономічного становища. Вітчизняна політична еліта має докладати значних зусиль для об'єднання з метою творення та розвитку країни, успішного використання її можливостей, аби стати врівень з іншими державами, бути активним учасником міжнародних відносин.

(Закінчення у наступному номері)

Список використаних джерел

1. Декларація про державний суверенітет України. - К., 1990.
2. Основні напрями зовнішньої політики України, схвалені Верховною Радою України 2 липня 1993 року // Політика і час. - 1993. - № 9.
3. Конституція (Основний Закон) України. - К., 2006.
4. Бжезинский З. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство. - М., 2005.
5. Геец В. Трансформационные преобразования в Украине: переосмысливая пройденное и думая о будущем // Общество и экономика. - 2006. - № 3.
5. «Гудбай», Європо?»: [Інтерв'ю з Є. П. Шаровим] // Центр Європи. - 2006. - жовт.
6. Інтерв'ю з Надзвичайним і повноважним Послом ФРН в Україні п. Р. Шеферсом. // Інвест. газета. - 2006. - № 40. - 10-16 окт.
7. Дергачев В. А. Геополитика. - К., 2000.
8. Кудряченко А. І., Рудич Ф. М., Храмов В. О. Геополітика. - К., 2004.
9. Кудряченко А. І. Геополітичне сходження України // Президент. - 2002. - № 9.
10. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійності України? - Львів, 1994.
11. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / За ред. Ф. М. Рудича. - К., 2002.